

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
URGANCH INNOVATION UNIVERSITETI NTM**

***INNOVATSIYA
VA
TARAQQIYOT***

INNOVATION AND PROGRESS

***Ilmiy-metodik, ijtimoiy, ma’naviy-ma’rifiy
JURNAL***

***Scientific-methodological, social, spiritual-educational
JOURNAL***

**2026-yil, 6,7,8-sonlar
2026, Issue 6,7,8**

B.M.Fazilkarimova. Empatiya tushunchasining badiiy va psixologik talqini: nazariy yondashuvlar	476
I.M.Abdullayeva. A.P. Chexov so‘nggi davr ijodida qadriyatlar inqirozi holatidagi adabiy qahramon	482
F.B.Bo‘riyeva. Substandart mental fe’llarda inferensial ma’no hosil bo‘lishi: implikatura va kommunikativ relevantiya nazariyalari asosida qiyosiy tahlil	488
G.U.Bekbergenova. Farmatsevtik ergonimlarning semantik va lingvokulturologik xususiyatlari	503
B.M.Polvonova. Alisher Navoiyning “Xamsa” dostonlarida ayollar nutqida milliy-madaniy qadriyatlar va gender stereotiplarining o‘ziga xosligi	510
T.J.Purxanova. The pedagogical significance of developing freelancing skills among school students	521
M.B.Mirzayeva. Ingliz va o‘zbek bolalar nutqida nominatsiya vositalarini lingvokognitiv tadqiq etishning nazariy-metodologik asoslari	527
N.Jumaxo‘ja. Ilohiyot va dunyoviylikni muvofiqlashtirgan ta’limot	535
B.A.Muxtorova. O‘zbek, rus va ingliz madaniyatlarida “Boylik” konseptining lingvomadaniy metaforalari	542
I.X.Pardaeva. O‘zbek tilida quloqqa taqiladigan zargarlik zeb – ziynat buyumlari nomlari	549
Z.T.Umarova. Tursunboy Adashboyev she’riyatida vatan va milliy qadriyatlar tasviri	555
G.B.Otaxonova. Badiiy matnlarda milliy-madaniyatga xos leksikaning berilishi: nemis, ingliz va o‘zbekcha tarjimar qiyosida	563
M.R.Pulatova. Abdurahmon Jomiyning “Arba’in” asari qo‘lyozma nusxalarining qiyosiy-matniy tadqiqi	568
M.R.Pulatova. Abdurahmon Jomiyning “Arba’in” asari qo‘lyozma nusxalarining qiyosiy-matniy tadqiqi	576
Г.Р.Ишанкулова. Эволюция государственности Захириддина Мухаммада Бабура: от кабульского удела к формированию государства бабуридов в Индии	586

O'ZBEK, RUS VA INGLIZ MADANIYATLARIDA "BOYLIK" KONSEPTINING LINGVOMADANIY METAFORALARI

UO'K 81'42

**Muxtorova Barno
Alisherovna,
Filologiya fanlari
bo'yicha falsafa
doktori**

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi «boylik» konsepti o'zbek, rus va ingliz tillaridagi maqollar, iboralar hamda frazeologik birliklar misolida kognitiv-lingvistik va lingvomadaniy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Boylikning pul, mulk va moddiy farovonlik bilan bog'liq yadroviy ma'nolari hamda salomatlik, bilim, yaxshi nom, do'stlik, birlik va qanoatni ifodalovchi ma'naviy qatlamlari aniqlanadi. Uch tildagi umumiy konseptual metaforalar bilan bir qatorda, ularning milliy-madaniy xususiyatlari ochib beriladi. Tahlil natijasida «boylik» konsepti universal kognitiv asosga ega bo'lsa-da, uning qadriyatga oid talqini har bir madaniyatda o'ziga xos tarzda shakllanishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: konsept, kognitiv metafora, boylik, lingvomadaniyat, paremiya, frazeologizm, milliy dunyoqarash, moddiy qadriyat, ma'naviy boylik, qiyosiy tahlil.

Аннотация. В данной статье концепт «богатство» анализируется с когнитивно-лингвистической и лингвокультурологической точек зрения на материале пословиц, выражений и фразеологических единиц узбекского, русского и английского языков. Выявляются ядерные значения богатства, связанные с деньгами, имуществом и материальным благосостоянием, а также его духовные слои, выражающие здоровье, знания, доброе имя, дружбу, единство и удовлетворённость жизнью. Наряду с общими для трёх языков концептуальными метафорами раскрываются их национально-культурные особенности. В результате анализа обосновывается, что концепт «богатство», обладая универсальной когнитивной основой, приобретает своеобразную ценностную интерпретацию в каждой культуре.

Ключевые слова: концепт, когнитивная метафора, богатство, лингвокультура, паремия, фразеологизм, национальное мировоззрение, материальная ценность, духовное богатство, сравнительный анализ.

Abstract. This article examines the concept of wealth from cognitive-linguistic and linguocultural perspectives, based on proverbs, expressions, and phraseological units in Uzbek, Russian, and English. The core meanings of wealth associated with money, property, and material prosperity, as well as its spiritual dimensions represented by health, knowledge, a good reputation, friendship, unity, and contentment, are identified. Along with conceptual metaphors common to all three languages, their national and cultural specificities are explored. The analysis demonstrates that although the concept of wealth has a universal cognitive foundation, its value-based interpretation is shaped in a distinctive way within each culture.

Keywords: concept, cognitive metaphor, wealth, linguocultural, paremia, phraseologism, national worldview, material value, spiritual wealth, comparative analysis.

Kognitiv lingvistikada *konsept* inson ongida muayyan voqelik haqida shakllangan bilim, obraz, hissiy munosabat va qadriyatlar majmuasini ifodalovchi ko‘p qatlamli mental tuzilma hisoblanadi. V. I. Karasik talqinida lingvomadaniy konseptning tushunchaviy, obrazli va qadriyatga oid tomonlari ajratiladi. Demak, “boylik” konsepti faqat pul yoki mulkning lug‘aviy ma’nosini emas, balki jamiyatning mehnat, farovonlik, obro‘, saxovat, qanoat va baxtga munosabatini ham qamrab oladi. J.Lakoff va M.Jonson asos solgan konseptual metafora nazariyasiga ko‘ra, metafora shunchaki badiiy bezak emas, balki bir tajriba sohasini boshqa soha orqali tushunishga xizmat qiluvchi kognitiv mexanizmdir. Bunda nisbatan aniq va hissiy qabul qilinadigan manba sohasi murakkab yoki mavhum nishon sohasini tushuntirish uchun qo‘llanadi. Masalan, *Money talks* “Pul gapiradi” birligida pul insonga xos nutq va ta’sir kuchiga ega agent sifatida

tasavvur qilinadi. Kognitiv metaforalar umuminsoniy tajribaga tayansa ham, ularning aniq tilda ifodalanishi ijtimoiy tarix, turmush tarzi va milliy qadriyatlar ta'sirida farqlanadi. Mavjud tadqiqotlarda “boylik” konsepti rus tili doirasida, rus va ingliz, nemis va ingliz kabi juftliklarda o'rganilgan. Biroq o'zbek, rus va ingliz paremiologik-frazeologik materialini yagona kognitiv va lingvomadaniy mezon asosida qiyoslash nisbatan kam amalga oshirilgan. Shuning uchun mazkur uch tilda boylikning moddiy va ma'naviy modellarini bir tizimda tadqiq etish muhim ilmiy ehtiyoj hisoblanadi. Tadqiqotda konseptual-semantik, kontekstual, qiyosiy-tipologik va lingvomadaniy tahlil usullaridan foydalanildi. Material sifatida o'zbek, rus va ingliz maqollari, pul va boylik semantikasiga doir barqaror iboralar hamda frazeologizmlar tanlandi. “boylik” konseptining moddiy-iqtisodiy metaforalari uch tilda ham “boylik” konseptining yadrosini pul, mol-mulk, daromad, jamg'arma va iqtisodiy imkoniyat tashkil etadi. Biroq moddiy boylik to'g'ridan-to'g'ri emas, turli obrazlar orqali konseptuallashtiriladi.

Birinchi umumiy model – *pul – kuch* va *faol agent* metaforasidir. Ingliz tilidagi *Money talks*, rus tilidagi *Козда деньги говорят, всё молчит* va o'zbek tilidagi *Pul gapirar, Pul tilni biyron, dastni daroz qilar* birliklarida *pul* jonlantiriladi. U gapirish, odamlarni harakatga keltirish, ijtimoiy munosabatlarga ta'sir ko'rsatish qobiliyatiga ega subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Metaforaning yashirin mazmuni shundaki, moddiy imkoniyat insonning ovozi, ta'sir doirasi va ijtimoiy maqomini kuchaytirishi mumkin. Biroq mazkur birliklarda pulning axloqiy emas, balki amaliy va hokimiyatga oid kuchi oldingi o'ringa chiqadi.

Ikkinchi model – *pul – o'z-o'zidan ko'payuvchi resurs* metaforasidir: inglizcha *Money begets money*, ruscha *Деньга на деньги набегаем*, o'zbekcha *Pul pulni topar, yo'l yo'lni topar*. Bu misollarda pul tirik mavjudot yoki urug' kabi ko'payish xususiyatiga ega deb tasavvur qilinadi. Model zamirida kapitalga ega shaxsning yangi iqtisodiy imkoniyatlarni qo'lga kiritishi osonroq ekani haqidagi tajribaviy bilim yotadi. Mazkur qarash uchala madaniyatda ham iqtisodiy resursning takroriy ishlab chiqarish xususiyati anglanganini ko'rsatadi.

Uchinchi model – *boylik – insonni o'rab turuvchi modda yoki makon*. Ingliz tilida *to be rolling in money*, o'zbek tilida *itining tuvagi oltindan*, rus tilida *купаться в деньгах* va *денег куры не клюют* kabi iboralar juda katta miqdordagi boylikni giperbolik ifodalaydi. Ingliz va o'zbek birliklarida inson boylik ichida harakatlanayotgan subyekt sifatida tasvirlansa, rus iborasida pulning ko'pligi hatto parranda ham cho'qib tugata olmaydigan miqdor orqali ko'rsatiladi. Demak,

umumiy semantik asos farovonlikning me'yordan ortiqligi; milliy farq esa tanlangan obrazlardadir.

Vaqt – pul metaforasi ham har uch tilda kuzatiladi: *Time is money*, *Время – деньги*, *Vaqt aqchadir*, *g'ofil bo'lma, qochadir*. Ingliz va rus variantlarida vaqt iqtisodiy resursga tenglashtirilsa, o'zbek variantida ushbu metaforaga didaktik mazmun qo'shiladi: vaqt nafaqat qimmat, balki tez o'tib ketuvchi ne'matdir. Shu tariqa umumiy kognitiv model o'zbek paremiyasida axloqiy ogohlantirish bilan boyitilgan. Mazkur misollar uch tilli paremiologik lug'atlarda ham o'zaro muqobil yoki funksional yaqin birliklar sifatida keltiriladi. Paremiologik material *boylik*ni faqat moliyaviy zaxira sifatida baholamaydi. Aksincha, uchala madaniyatda ham moddiy ne'matdan ustun qo'yiladigan ma'naviy qadriyatlar mavjud. Bu holatni *salomatlik – boylik*, *obro' – boylik*, *bilim – boylik*, *do'stlik – boylik* va *qanoat – boylik* konseptual modellari orqali ifodalash mumkin.

Ingliz tilida *Health is better than wealth*, rus tilida *Здоровье дороже богатства* yoki *Здоровье дороже денег*, o'zbek tilida *Salomatlik – tuman boylik* maqollari salomatlikni eng muhim sarmoya sifatida baholaydi. Bu o'rinda iqtisodiy leksika ma'naviy-fiziologik qadriyatni o'lchash vositasiga aylanadi. "*Tuman boylik*" birikmasi esa salomatlikning miqdor bilan chegaralab bo'lmaydigan ulkan qiymatini ta'kidlaydi.

Xuddi shunday, inglizcha *A good name is better than riches*, ruscha *Добрая слава лучше богатства* va o'zbekcha *Yaxshi nom – boylikdan a'lo* maqollarida insonning ijtimoiy obro'si mulkdan yuqori qo'yiladi. Yaxshi nomni yo'qotish moliyaviy zarardan og'irroq deb baholanadi, chunki boylik qayta tiklanishi mumkin, ammo ishonch va obro'ni tiklash murakkab jarayondir. O'zbek paremiologik dunyoqarashida *qanoat* boylikning muhim ma'naviy mezonidir: *Qanoat – zo'r boylik*. Unga ingliz tilidagi *The greatest wealth is contentment with a little* va rus tilidagi *Умей довольствоваться малым* mazmunan yaqin turadi. Bu birliklar boylik miqdori tashqi mulk bilan emas, inson ehtiyoji va ichki xotirjamligi o'rtasidagi mutanosiblik bilan belgilanishini ko'rsatadi.

Demak, mazkur metaforada boylik iqtisodiy ko'plikdan psixologik yetarlilikka ko'chiriladi. O'zbek tilidagi *Boylik boylik emas, birlik boylik* maqoli jamoaviy hamjihatlikni asosiy sarmoya sifatida ko'rsatadi. Rus tilidagi *He имеет сто рублей, а имеет сто друзей* ham ijtimoiy aloqalarni puldan ustun qo'yadi. Ingliz tilidagi *A friend in court is better than a penny in purse* maqoli esa ishonchli ijtimoiy munosabat ba'zan naqd puldan samaraliroq ekanini bildiradi. Bu

misollarda do'stlik va birlik zamonaviy termin bilan aytganda ijtimoiy kapital sifatida metaforalashtiriladi.

Tahlil qilingan o'zbek paremiyalarida boylik ko'proq *birlik, qanoat, salomatlik, yaxshi nom va halol mehnat* bilan axloqiy jihatdan muvofiqlashtiriladi. *Boylik, boylik tubi* – o'g'irlik maqoli boylikning o'ziga emas, uning shubhali yo'l bilan to'planishiga nisbatan tanqidiy munosabatni bildiradi. *Pul bo'lsa, changalda sho'rva* esa pulning amaliy imkoniyatini tan olsa-da, boylikni mutlaq axloqiy qadriyat darajasiga ko'tarmaydi.

Rus paremiologik materialida boylikning ikki yoqlama bahosi kuchli ko'rinadi. Bir tomondan, pul imkoniyat va ijtimoiy ta'sir vositasi: *Когда деньги говорят, всё молчит*. Ikkinchi tomondan, *Не в деньгах счастье, Добрая слава лучше богатства, Не имей сто рублей, а имей сто друзей* kabi maqollar pulning axloqiy chegaralarini belgilaydi. *Бросать деньги на ветер* frazeologizmi esa pulni shamolda yo'qoluvchi yengil modda sifatida tasvirlab, isrofgarchilikni qoralaydi. Rus frazeologiyasidagi boylik obrazlari ijtimoiy tengsizlik, omad va pulning beqarorligi bilan ham bog'lanadi.

Ingliz paremiologik dunyoqarashida esa boylikning iqtisodiy samaradorlik, vaqt, mehnat, investitsiya va shaxsiy tashabbus bilan bog'liq jihatlari nisbatan faol. *Time is money, Money begets money, Money does not grow on trees* kabi maqollar resurslardan oqilona foydalanish va boylik mehnatsiz paydo bo'lmasligini ta'kidlaydi. *To be born with a silver spoon in one's mouth* frazeologizmi boylikni avloddan o'tuvchi imtiyoz sifatida ifodalaydi. Shu bilan birga, *Money is a good servant but a bad master* maqoli iqtisodiy manfaat insonni boshqaruvchi kuchga aylanmasligi kerakligini ta'kidlab, boylikka nisbatan axloqiy cheklov o'rnatadi. Ingliz maqollarining nufuzli lug'atlarida iqtisodiy manfaat bilan axloqiy mas'uliyat o'rtasidagi mazkur qarama-qarshilik keng ifodalangan. Shuni ta'kidlash lozimki, keltirilgan farqlar har bir millat vakiliga xos o'zgarmas psixologik belgi emas. Ular tarixiy davrlarda shakllangan paremiologik-frazeologik fondga qaysi qadriyatlar ko'proq tilga olinganini ko'rsatuvchi umumiy tendensiyalardir.

Qiyosiy tahlil "boylik" konseptining uch tilda umumiy kognitiv yadrosi mavjudligini ko'rsatdi. Ushbu yadro pul, mulk, farovonlik va imkoniyat tushunchalaridan tashkil topadi. *Pul – kuch, pul – jonli agent, pul – ko'payuvchi resurs, boylik – modda yoki makon, vaqt – pul* modellari uchala tilda turli shakllarda voqelanadi. Ayni vaqtda, konseptning qadriyatga oid periferiyasi milliy-madaniy xususiyatlarni yuzaga chiqaradi. O'zbek paremiyalarida qanoat,

birlik, salomatlik va yaxshi nom; rus materialida do'stlik, obro', axloqiy mas'uliyat va pulning ijtimoiy ta'siri; ingliz birliklarida esa vaqt, mehnat, iqtisodiy samaradorlik va shaxsiy tashabbus ko'proq faollashadi. Biroq uchala madaniyatning umumiy xulosasi bitta: moddiy boylik inson hayotining muhim vositasi, ammo uning oliy maqsadi emas.

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati «boylik»konseptini universal kognitiv sxema milliy-madaniy profil modeli asosida izohlashdan iborat. Keyingi bosqichda mazkur natijalarni zamonaviy matbuot, ijtimoiy tarmoq va badiiy matnlar korpusi asosida tekshirish, shuningdek, uch til sohiblari ishtirokida assotsiativ tajriba o'tkazish muhim tadqiqot ehtiyoji hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. – Oxford: Oxford University Press, 2002.
3. Kövecses Z. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
4. Карасик В.И. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. – Москва: Гнозис, 2004.
5. Маслова В.А. *Лингвокультурология*. – Москва: Академия, 2001.
6. Karamatova K.M., Karamatov H.S. *Proverbs – Maqollar – Пословицы*. – Toshkent: Mehnat, 2000. – 400 b.
7. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. *Hikmatnoma: o'zbek maqollarining izohli lug'ati*. – Toshkent: O'zbek sovet ensiklopediyasi Bosh redaksiyasi, 1990.
8. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. *O'zbek xalq maqollari*. – Toshkent: Sharq, 2003. – 512 b.
9. Молотков А.И. tahriri ostida. *Фразеологический словарь русского языка*. 4-nashr. – Москва: Русский язык, 1986.
10. Speake J. *The Oxford Dictionary of Proverbs*. 6th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2015.
11. Грачева Е.А. Анализ концепта «богатство» на материале русскоязычных и англоязычных пословиц и поговорок // *Язык и текст*. – 2017. – Т. 4. – № 3. – С. 129–138.

12. Мендешева М.М. Первопризнаки концептов «богатство» и *wealth* в русской и английской языковых картинах мира // *Вестник Кемеровского государственного университета*. – 2021. – Т. 23. – № 4. – С. 1060–1066.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
URGANCH INNOVATSION UNIVERSITETI NTM**

***INNOVATSIYA
VA
TARAQQIYOT***

**6,7,8-sonlar (43)
2026-yil, iyun, iyul, avgust.**

Bosh muharrir v.v.b.:	A.Matnazarov
Mas’ul kotib:	U.Bekmuhammad
Texnik muharrir:	M.Jumaniyozov
Navbatchi:	U.Bekmuhammad

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2023-yil 2-noyabr kuni №0154405 raqamli tasdiqnoma berilgan.

Bosishga topshirilgan vaqti: 10:00. Ruxsat etilgan vaqti: 11:00

Qog‘oz bichimi: A4. Adadi: 200 nusxa.

Hajmi: 35,75 b.t. Buyurtma №1/48.

Nashr ko‘rsatkichi: 1404.

Bahosi kelishilgan narxda.

“Milleniumus print” MCHJda ofset usulida chop etildi.

Urganch tumani, “Shermatlar” MFY, Tadbirkorlar ko‘chasi, 69-uy.

Tel: (+998) 91-994-24-00

Urganch innovatsion universiteti
220100, Urganch shahri, “Ko‘hna qal’a” MFY,
Pahlavon Mahmud ko‘chasi, 59/1-uy, C-korpus.
Tel: (+998) 90-436-20-22